

UOT 82.

Ülviyyə Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
fil.f..dos.
ulviyya_28@mail.ru

RALF UOLDO EMERSONUN RUHI DÜNYAGÖRÜŞ MÖVQEYİ

Acar sözlər: *Emerson ,oçerk, fəlsəfə, puritan dəyərləri.*

Key words: *Emerson, sketch, philosophy, spiritual outlook.*

Ключевые слова: *Эмерсон, очерк, философия, пуританские ценности.*

Ralf Uoldo Emerson Amerikanın humanitar fikir tarixində əlahiddə yer tutur. Amerikalılar bir xalq kimi təşəkkül tapdıqları dövrdə qısa bir zaman kəsimində milli Dantenin yaxud Şekspirin meydana gələcəyini gözləyirdi. Lakin tale xalqa sənətkar əvəzinə mütəfəkkir bəxş etdi. Amerikalı mütəfəkkirlər arasında Emerson ilk dəfə Atlantik okeanının sahilində Amerikanın məskunlaşmasından sonra baş verən iqtisadi və mənəvi inqilabı dərk və şərh etməyə nail oldu. O öz əsərlərində Amerikanı dünya dövlətinə çevirən demokratik dəyişikliklərin mahiyyətini izah etdi.

Emerson bu dəyişiklikləri iki şəkildə öz əsərlərində ifadə etmişdir: bir tərəfdən bu, şəxsiyyətin iqtidara qarşı etirazını əks etmiş, digər tərəfdən Conatan Edvardsin və Bencamin Franklinlinin dünyaduyumunun dixotomiyasını təcəssüm etmiş və bununla da amerikan gerçəkliyinin yaradıcı inkişafına meydan açan ziddiyyəti və harmoniyanı ifadə etmişdir. Lakin Emerson öz ideyalarını nə fəlsəfə, nə də incəsənət vasitəsilə ifadə etmişdir. Onun məntiqi və metafizikası dəqiq sistemə çevrilməmişdir. Sənətkarlığı isə dahi amerikan romantiklərində olduğu kimi öz sərbəstliyini qoruyub saxlayırdı.

“Biz harada özümüzü həqiqətən tapırıq?” – deyər Emerson “Təcrübə” oçerkində özü-özündən soruşur və cavab verir ki, “biz təbiətlə üz-üzə gələndə özümüzü tapırıq; təbiət insanda hər bir şeyi müəyyən edir” [5]. Daxili bütövlük insanın daxili mahiyyətini təşkil edir. Emerson öz məhrəm “mən”ini azsaylı şeirlərində və oçerklərində ifadə etmişdir. Lakin bu yazılar son dərəcə dərin təsir gücünə malik olmuş, insanlarda bəşəri keyfiyyətlərin aşılmasında böyük rol oynamışdır. Lakin bununla belə Emersonun özünün daxili aləmi bu günə qədər axıra kimi dərk olunmamışdır.

Emerson bütün ömrü boyu həyatı dərk etməyə cəhd göstərirdi, lakin xarakterinə xas olan ağciyərlik ona gerçəkliyi birbaşa öyrənməyə mane olurdu, buna görə də o bunu dolayısı ilə, kitablar vasitəsilə nail olmaq istəyirdi. Hələ uşaq yaşlarından bir növ atasını əvəz edən bibisi Meri onun tərbiyəsi ilə məşğul olur, onda mütailəyə həvəs oyardı. Onun sayəsində Ralf Şekspirin və Miltonun, Bekonun və Berkin əsərləri ilə tanış olmaq imkanı əldə etdi. Bu mütəfəkkirlər ömürlük onun ən yaxın dostlarına çevrildilər və onların əsərləri Emersonun böyük kitabxanasında ən şərəfli yerləri tutdular. Bibisi onda həmçinin puritanizmə dərin məhəbbət hissi aşlamışdı və o da yaxın qohumları kimi unitar kilsəsinin keşişi rütbəsini qəbul etmişdi.

Yaşa dolduqca Emerson sərt puritan dəyərlərindən çıxış edən bibisinin təsirindən azad olur və bunun nəticəsində onun mütaliəsi daha zəngin və rəngarəng olur. Emerson ali təhsilini məşhur Harvard universitetində almışdır. Lakin o, təhsil proqramına fikir vermirdi və orta səviyyəli tələbə olmaqla kifayətlənirdi. Öz biliklərini artırmaq ehtiyacı duyan Emerson Platonun, Montenin, Nyutonun, Svedenborqun və Plutarxın əsərləri ilə tanış olur. Lakin Emerson daha tez-tez tarixi əsərlərə və müxtəlif dövrlərin mütəfəkkirlərinin – Şlegelin, madam dö Stalin, fars şairlərinin, neoplatoniklərin fikirlərini ehtiva edən antalogiyalara müraciət edirdi.

Emersonun mütaliəsində iki tendensiya açıq-aydın özlərini büruzə verirlər: birincisi, o, skeptiklərin, rasionalistlərin və alimlərin əsərlərindən mənəvi həqiqətlərin praktiki əsasını əxz etməyə çalışırdı; ikincisi, o, romantiklərdən intuitivliyin təbiətini öyrənməyə can atırdı. Bunlardan birincisi onu real həyatla, ikincisi isə allahla yaxınlaşmağa imkan verirdi. Mütailə prosesində o zəkasını inkişaf etdirməkdən daha çox təxəyyülünə meydan açırdı. Onun axtarışlarının ikili təbiəti onun özünün xarakterinin ikililiyindən və onun ədəbi yaradıcılığına gərginlik verən dualizmindən xəbər verirdi. Emerson daim bu iki başlanğıcı üzvi vəhdətdə birləşdirməyə can atırdı, lakin özünün erkən əsərlərində hələ intuitivlikdən çıxış edərək həqiqətə aparıcı məntiqi yolu dəqiq şəkildə müəyyən edə bilmirdi. Bu iki bir-birinə əks olan başlanğıcı birləşdirməyi o, ingilis şairi Kolricin sayəsində öyrəndi.

Emersonun həyatında romantik böhran 1832-ci ildə, onun keşiş rütbəsindən imtina etdiyi dövrdə baş verdi. Onun əsasən mütailəyə söykənən ruhi müstəqilliyi indi xarakterinin, zəmanənin və ənənələrin təsiri altında köklü dəyişikliklərə uğramışdı. Bununla bağlı o sonralar yazırdı: “İnsan olmaq istəyən şəxs konformist ola bilməz. Son nəticə etibarilə sizin şəxsiyyətinizin bütövlüyündən başqa müqəddəs heç bir şey yoxdur” [5]. O hələ özünün axıra kimi dərk edə bilmədiyini, lakin labüd olan qeyri-müəyyən bir seçimlə üz-üzə qalmışdı. Emerson öz mahiyyətini tapıb ona qovuşmaq üçün ətraf dün-

yadan imtina etmək məcburiyyətində idi. Məhz bu dövrdə mütəfəkkirin gələcək fəaliyyətinin aparıcı istiqamətini müəyyən edən üç cəhət – idraka yox, mənəvi hissə inanc, özünə inamsızlıq və təbii ünsiyyət vasitəsi kimi bəlağətə üstünlük vermək özlərini bürüzə verirdilər.

Emersonun romantik üsyanı iki şeyin – insanın ruhi aləmini buxovlayan kilsə hakimiyyətinin və mütəfəkkirin fikrincə ruhiliyi qətlə yetirən və vəhyi inkar edən XVIII əsr rəsionalizminə qarşı yönəlmişdi. Onlardan birincisi küfrə aparırdı, çünki hər bir insan özü özünün kilsəsinə çevrilirdi, ikincisi isə fərdiyyətçiliyə sövq edirdi. Onun dünyagörüşünün əsasında duran zəruriyyətə tabe olan “özünəinam” postulatı bununla izah olunur.

Emersonun dünyaduyumunda get-gedə mərkəzi yer tutan romantizm onun rəsmi dinə münasibətində dəyişikliklər etdi. O, ruhi dəyərlər axtarışı ilə dağlara üz tutdu və burada öz baxışlarını yenidən nəzərdən keçirdi. Bu Emersonun taleyində köklü dəyişikliklərə səbəb oldu. O belə bir nəticəyə gəldi ki, insanın öz ruhu əleyhinə mübarizə aparması Don Kixotun yel dəyirmanı ilə savaşıma bənzəyir. O etiraf etməli oldu ki, “kompromissiz ictimai həyat qeyri-mümkündür” və nəhayət labüd seçimi etməli oldu: “Mən əvvəlki kimi çoxlarının biganəliklə və ikrah hissi ilə “müqəddəs yer” adlandırdıqları kilsəyə gedə bilmərəm” [5]. Onun kilsədən aralanması bu və ya digər təlimlə yaxud formulla bağlı deyildi. Məsələn onun şəxsi vicdan məsələsi idi. O, Bostona qayıdanda konformizmi artıq keçmiş mərhələ idi, çünki mütəfəkkir özü ilə mübarizədə özünə qalib gələ bilmişdi. Özünə inamsızlıq artıq ona mane ola bilməzdi, çünki şəxsi uğur onun üçün heç bir əhəmiyyətə malik deyildi.

Kamilliyə nail olmazdan əvvəl “biganəlik durumu”ndan keçməli idi: azad özünüdərk prosesində daxili “mən”in özünü o, ətraf aləmlə bütün əlaqələrini qırmalı idi. Emerson öz gələcəyini son dərəcə dumanlı görürdü. Gələcək həyat yoluna aydınlıq gətirmək üçün o, Maltaya səyahətə getdi. Səyahətə ikrah hissəyə baxmayaraq Emerson havasını dəyişmək və dincəlmək üçün bir il ərzində Avropada qalmalı oldu. Bu dövrdə o artıq otuz yaşına qədəm qoymuşdu, həyatda isə böyük uğur qazana bilməmişdi, səhhəti də ona böyük problemlər yaradırdı. O özünə qarşı son dərəcə amansız idi: “Şübhəsiz ki, insanın daim özü haqqında düşünməsi böyük günahdır. Bu baxımdan mən özüm üçün həm komediya, həm də faciəyəm”. Doğma vətənə qayıdış Emersona daxili ruhi yüngüllük gətirdi: “Mən səyahətimin başa çatmasına sevinirəm. Mən avara olmaq üçün həddindən artıq qocayam” [1, s.49]. Bu sözləri otuz yaşını yenicə haqlamış bir insan deyirdi.

Onun inancları xüsusilə Avropadan qayıdandan sonra on il ərzində son dərəcə güclü idilər və onun varlığına hakim kəsilmişdilər. 1844-cü ildə onun “Oçerklər”inin işıq üzü görməsi dünyagörüş mövqeyində baş verən

dəyişikliklərdən xəbər verirlər. Öz əlyazmaları əsasında, qısa zaman kəsi-mində Bostonun mason cəmiyyətində yetmiş beşdən artıq nitq söyləmişdi. Bu dövrdən başlayaraq Emerson həyatda özünün əsl yerini tapdı: həqiqətdən xəbər verən vəhy missiyyası onun alın yazısı idi.

Lakin onun üsyankar ruhu sakitləşmək bilmirdi. Özünəqapanmaq meylini və ekzistensial tərəddüdlərini dəf etməyə nail olmuş Emerson illər keçdikcə həyat mövqeyini – nədən imtina etdiyini və nə ilə razılaşdığını də-qiq şəkildə müəyyən etdi.

Emerson yaradıcılığının zirvəsi olan, 1836-cı ildə nəşr olunmuş və mütəfəkkirin özünün “Birinci fəlsəfə” adlandırdığı “Təbiət” əsəri bu dövrün məhsuludur. Müəllif bu kitabın ideyası ilə bağlı yazırdı: “Mən Birinci fəlsə-fənin qanunlarını bəyan etmək istəyirəm. Bu qanunların elan olunmaları mə-nəvi möhtəşəmlik hissini oyadır. Onlara inananlar böyük adamlardır. Ortaya qoyulmuş hər bir müddəa böyük orbiti xatırladır. Göy cismi hərəkət istiqə-mətindən asılı olmayaraq bütünlüklə bu orbitin hüdudlarındadır. Buna uy-ğun olaraq hər bir durum özündə bütün həqiqəti ehtiva edir” [4, s.67].

Şübhəsiz ki, Emerson “Birinci fəlsəfə” anlayışını fərziyyələrə böyük önəm versə də, yalnız nəticələrə inanan Bekonun insan zəkasını “prima philo-sophia” (“birinci fəlsəfə”) adlandırması ilə bağlayır. Çox güman ki, xristian mistisizminə meyl edən Emersonun müxtəlif sektalara rəğbəti onların ideologi-yasının neoplatonizmdən və şərq intuisiyasından bəhrələnməsi ilə əlaqədardır.

Mövcud doqmaları bir kənara atan Emerson yeni təlimin qanunlarını bəyan etdi. Bu təlimə görə məntiq faydasızdır, çünki “sarsaq ardıcılıq dar düşüncəli adamları qorxutmaq üçündür”. Emersonun Kantın, Hegelin, Şleyermaherin, Şellingin fəlsəfəsinə yaxınlığı aldadıcıdır: o, bu mütəfəkkir-lərin konsepsiyalarını birbaşa deyil, dolayısı ilə əxz etmişdi.

Emersonun oçerki “mən”lə “qeyri-mən”, ruhla təbiət arasında mövcud fərqi nəzərdən keçirir və beləliklə ilkin dualizmi müəyyən etməyə cəhd gös-tərir. “Mən” şüurdur, insanın allaha bağlanan hissəsidir; “qeyri-mən” şüurun obyektivləşməsidir; “mən”lə “qeyri-mən” qarşılıqlı münasibətdədir. Lakin təbiət də “qeyri-mən” qismində allahla bağlıdır. Təbiətin reallığı özünü “Al-lahın şüursuzluqda proyeksiyası kimi büruzə verir. İkinci dualizm Təbiətlə Allah, üçüncüsü isə Allahla İnsan arasında mövcuddur. Bu dualizmlər üçlük təşkil edirlər. Onun mənası İnsanın, Allahın və Təbiətin mücərrəd eyniliyi ilə yox, iki amilin arasındakı qarşılıqlı münasibətlərlə bağlıdır. İnsan Təbiəti seyr edərək Allahı dərk edir. Ulduzların, güllərin, heyvanların, dağların şüurlu dərkə onun müdrikliyini təcəssüm edir, lakin insan əvvəlcə onları şüursuz şəkildə, sonra isə “əsl və əbədi gözəlliyin görüntüsü” qismində qav-rayır və bununla da dünyanın düzümünün ilahi prinsipini başa düşür.

“Təbiət” kitabına yazdığı ön sözdə o göstərir ki, “təbiət” sözünü iki – gündəlik insandan asılı olmayan varlıq və ideal ruhun fenomenal təzahürü mənalarında işlədir. Bununla belə heç bir anlaşılmazlıq yaranmır. Anlayışlar bir-birilə dolaşır düşür. Hər bir şeyin əsasında duran xarici vəhdəti araşdırmaq üçün müvəqqəti dualizm tətbiq etmək lazımdır. Emersonun ilk kitabının müqəddiməsində bəyan olunmuş bu prinsip sonralar onun bütün əsərlərində tətbiq olunurlar. Mütəfəkkir düşüncənin predmetindən daha artıq onun prosesi ilə məşğul olduğuna görə onun mövqeyini çox zaman dualizm kimi dəyərləndirirlər. Lakin bu, Emersonun metodudur, metod isə məlum olduğu kimi onun təlimində mühüm yer tutur.

Emerson Svedenborqdan əxz etdiyi təbii və mənəvi qanunlar arasında uyğunluq təliminin özünün ilkin müddəalarının təsdiq etdiyini iddia edirdi: “İnsanın mənəvi tərəfi də onun maddi tərəfi kimi reallıqdır; materiya materiyyaya təsir etdiyi kimi ruh da ruha təsir edə bilər”. Hər bir sahədə elə qanunlar mövcuddurlar ki, onların araşdırılması elmə çevrilə bilər; bir sahənin bilikləri digər sahənin biliklərinə uyğun gəlirlər. Təbiətin və etikanın qanunları bir-birindən fərqlənsələr də, həqiqətdə onlar bir-birilə bağlıdır: “İnsanlar üçün qanun mövcud olduğu kimi ona paralel olaraq nəsnələr üçün də qanun mövcuddur” [2, s.48]. Həqiqətdə həm materiyanı, həm də ruhu eyni qanunun idarə etməsinə inam Emersonu təbiət elmlərinin tərəqqisini qeydşərtsiz qəbul etməyə sövq edirdi, çünki bu, xristian dininin təməlini sarsıda bilməzdi. Bununla mütəfəkkir elmlə din arasında mövcud olan ziddiyyəti aradan qaldırmağa cəhd edirdi.

Emerson insanın ruhu “mənəvi hiss” qismində nəzərdən keçirmək qabiliyyətinə müraciət edir; o, insanın intuitiv şəkildə mənəvi qanunlarını dərk etmək bacarığını ən yüksək dəyər hesab edirdi.

İki ilkin müddəanın – insanın təcrübə aləmində mərkəzi yeri, maddi və ruhi qanunların tam uyğunluğu əsasında Emerson praktiki fəlsəfəsini müəyyən edən digər prinsipləri işləyib hazırladı. Bu prinsiplərə söykənərək o, özünün kompensasiya yaxud həyatda bir-birilə mübarizə apararı qüvvələrin tarazlığı qanununu, yaxşılıq və yamanlıq haqqında təlimini, hər bir insana, tərəqqi ideyasına, insanlar arasında məhəbbətə və fəvqəlruh nəzəriyyəsinə dərin inamını əsaslandırdı. Onun mürəkkəb simvollar sistemi ilə vahid mənəvi harmoniyanı ifadə edən xüsusi “dil” qismində incəsənət və poeziya nəzəriyyəsi də bundan qaynaqlanırdı.

Bu, puritanizmin təməli üzərində təşəkkül tapmış, romantik və demokratik idealın nümunəsinə uyğun yaradılmış, ağır amerikan təcrübəsiylə sınaqdan keçirilmiş yeni ruhi dünyagörüş mövqeyi idi. Bu dünyagörüş mövqeyi üçün faydalı olan hər bir şey – keçmişdən Platonun və onun davamçıla-

rının müdrikliyi, Bekonun və Montenin induktiv metodu, Şərqi dini və poetik mistikasi, gələcəkdən təbiət elmləri və ölkənin sənaye inkişafının labüd şəkildə ortaya qoyacağı materializm diqqətlə və ətraflı şəkildə öyrənilir üzvi tərkib hissəsi qismində yeni təlimə daxil edilirdi. Nəticədə bir-birilə mübarizə aparan qüvvələr statik vəhdətə deyil, dinamik harmoniyaya mün-cər olundular; statik fəlsəfi sistem deyil, inkişaf və dəyişikliklər konsepsiyası meydana gəldi. Oçerklərinin birində Emerson xalq kütlələrinin müdafiəsinə qalxaraq göstərirdi ki, əgər gerçəklikdə insan təbiətinin ziddiyyətləri məntiqi həllini tapmasalar da, ən azı barışırlar. Onun təklif etdiyi həqiqəti həm intuitiv yolla, həm də təcrübə vasitəsilə öyrənmək üsulu şəxsiyyətin ikiləşməsindən daha çox, təcrübənin bitkinliyindən xəbər verirdi.

Tamamilə yeni dünyagörüş konsepsiyası ortaya qoyan Emerson həm alimlər, həm də din xadimləri tərəfindən sərt tənqiddə məruz qalacağını gözləyirdi. O, alimə müraciət edərək deyirdi: “Sənin izah və müqayisə etməyin, bütün sistemlərin mahiyyətini üzə çıxarmağın heç bir fayda verməyəcək; həqiqəti mexaniki yolla əldə etmək mümkün deyil”. Sonra o öz fikrini davam etdirərək deyirdi: “Düşünən insan ona verilən alətlər qarşısında qorxub geri-yə çəkilməməlidir. Kitablarda alimin boş vaxtlarını keçirməsi üçün nəzərdə tutulmuşlar. Əgər o, Allahın demək istədiklərini birbaşa oxumağa qadirdirsə, başqalarının yazdıqlarını oxumağa qiymətli vaxtını sərf etməməlidir”. Emerson yazıçıya müraciət edərək deyirdi: “Əsl kitablara hələ yazmaq lazımdır. Poeziya hələlik özünün yalnız ilk mahnısını oxumuşdur”. Tələbələrlə söhbəti zamanı o göstərirdi ki, “İnsanlar dünyanın bütün sirlərindən agah olan Allahdan yan keçib sürü kimi müqəddəslərin yaxud şairlərin ardınca gedirlər. Mən sizə məsləhət görürəm ki, ən müqəddəs nümunələrin də arxasınca getməyəsiz: Allahı birbaşa, vasitəçi olmadan sevmək lazımdır”. Bu sərt müraciətlər özündənrazılıq hissini dəf etmək məqsədini güdürlər. Onun çıxışlarında keçmiş inkar olunmur, lakin ənənələr indi üçün nüfuz sahibi yox, təcrübənin bir hissəsi olmalıdırlar.

Emerson dünyanın köklü şəkildə dəyişəcəyi ilə bağlı bütün ümidlərini indiki və gələcək zamanlara bağlayırdı. Bu baxımdan mühüm rol oynaya biləcək ədəbiyyat nə klassik, nə də romantik olmalıdır: “Gündəlik hadisələrin qaynağına müraciət edəndə, alçaqlığı araçdıranda mən ümumiliyi ehtiva edirəm. Mənə indiki zamanı dərk etmək imkanı verin. Siz nəticədə keçmişin və gələcəyin dünyasını əldə etmiş olarsınız”. Emerson göstərirdi ki, onun yaşadığı İdrak və Fəlsəfə dövrü yalnız özü ilə maraqlanır. Halbuki insan öz dövrünün enerjisindən və tükənməz ehtiyatlarından çəkinməməlidir: “Dəmir yolları torpağın və suyun enerjisini oyatmağa qadir olan möcüzəli ağaclardır”. “Amerika insanın ən dərin arzularını ifadə və bəyan etmək üçün mey-

dana gəlmişdir. Bu, zəhmətkeşlərin, demokratların, filantropların və dindarların gənc, azad, sağlam və güclü ölkəsidir. Onun bəşəriyyətin adından danışımağa ixtiyarı var”.

Emerson bu amerikalıları səciyyələndirən sonsuz enerjinin içində gizlənən təhlükələri görürdü. O, özəl mülkiyyətə sonsuz imkanlar yaradan bol-luq iqtisadiyyatını qəbul edirdi. Bununla yanaşı Emerson anadangəlmə aristokratizmə, özəl mülkiyyətə, mühacirətə, ticarətə və sənayedə rəqabətə də-rindən inanırdı. O, azad ticarət tərəfdarı, hiss səviyyəsində materialist idi və belə hesab edirdi ki, mənəvi başlanğıcın köməyi ilə bütün ziddiyyətləri ara-dan qaldırmaq olar. “Materialist xarici aləmdən, idealist isə öz şüurundan çı-xış edir”. Transsedentalist isə bu nəzər nöqtələrinin hər ikisini qəbul edir. Onun dualizmi müvəqqəti səciyyəyə malik olduğuna görə o hisslərindən çı-xış edə bilər, çünki o tam əmindir ki, bununla o həmçinin ruhi tərəflə təma-sını itirməmişdir. O, möcüzəyə, insan zəkasının xeyirxahlığa və işığa açıq olmasına, ilhama inanır.

Emersonun 1841 və 1844-cü illərdə nəşr etdirdiyi “Oçerklər”inin bi-rinci və ikinci cildləri yeni əsərlərdir və onun mühazirələri və gündəlikləri əsasında yazılmamışlar. Düzdür, bunlar da “Təbiət” kimi mühazirələr for-masında tərtib olunmuşlar, lakin onlar ən böyük zala belə sığışdırılması qey-ri-mümkün olan auditoriyaya müraciət edirlər. Bu yazı nümunələri danışıq dilnin üslubunu qoruyub saxlasalar belə, çıxış üçün nəzərdə tutulmamışdı-lar. Hər bir sətir və abzas müəllifin mətn üzərində diqqətlə işləməsindən, hər bir fikri cilalamasından xəbər verir.

Emersonun yaratdığı yeni forma nə oçerk, nə də mühazirədir. Onun əsasında Karleynin sözü ilə desək, “əsl təmiz ingilis-sakson dili durur”. Bu-rada hər bir cümlə faktiki olaraq bütün oçerkin, müəyyən mənada isə bütün kitabın əsas ideyasını ifadə edən zərrəsini ehtiva edir. Emerson bu son dərəcə sadə və aydın deyim sənətini sələfləri Bekondan, Montendən və Paskal-dan öyrənmişdi: “Təbiət bizim onu qıcıqlandırmağımızı istəmir”, “Hər şey ikilidir, bir şey ikincisinin əksidir”, “Həyat bircə imkan verir – yaşamaq, hə-yatın özünü isə vermir”. Bəzən mütəfəkkir öz fikrini daha geniş şəkildə ifa-də etsə də, deyim aydınlığı və aforistik ifadə tərzini dəyişməmişdir: “Əziz dostun, həyat yoldaşının, qardaşın, sevgilinin ölümü ilk dövrlərdə bədbəxtlik kimi nəzərə çarpır, lakin sonra bəzən yol göstərənimizə yaxud bizi dərddən-bələ-dan hifz edən mələyimizə çevrilir, başa çatmasını gözləyən uşaqlıq, yaxud gənclik dövrümüzü başa vurur, bizi vərdis etdiyimiz işlərdən, ev şəraitindən, həyat tərzindən ayırır, xarakterin inkişafı üçün daha səmərəli olan yeni for-maların yaranmasına meydan açır”[5].

Emersonun əsərlərində düşüncənin ardıcıl məntiqi inkişafı mövcud deyil, lakin onun hisslər aləmi ilə ünsiyyəti haqqında bu sözləri söyləmək çətinidir: onun yazılarında üslubi vasitələr adamın auditoriya ilə birbaşa təmasa girməsi təsəvvürü yaradırlar, müəllif dinləyicilərin diqqətini cəlb etməyə nail olur, onun diqqətini aparıcı ideyanın dərinə yönəldir, onu təcübənin hədsiz dərəcədə genişləndirir, ən yüksək anlam səviyyəsinə qaldırır və yenidən çıxış nöqtəsinə qaytarır. Bir qayda olaraq Emerson hər bir oçerkin başlanğıcında ən adi faktı şübhə altına alır. Beləliklə müəllif məntiqdən imtina etməklə tədricən öz mövzusunu inkişaf etdirir: nəticədə sənətkar və oxucu aparıcı ideyanı birlikdə dərk edirlər. Hər bir oçerkdə Emerson konsepsiyasının bir cəhəti öz əksini tapmışdır, amma bununla belə hər bir oçerk bütövü ehtiva edir. Bu bütövlük Birinci fəlsəfənin deyim tərzində yox, onun özündə təcəssüm olunmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Эмерсон. Р. Эссе.М., Худож. Лит., 1986. Эстетика американского романтизма. М.,»Искусства»,1977.
2. Эмерсон Ральф Уолдо. О доверии к себе М., Худож. Лит.,1989.
3. Осипова Э.Ф. Генри Торо. Очерк творчества. Л.:Изд.ЛГУ,1985.
4. Ralph Waldo Emerson. Self – Reliance and other Essays The Collected Works of Ralph Waldo Emerson, Volume VI .Amerika-N.Y, 1972
5. <http://transcendentalismlegacy.tamu.edu/authors/thoreau/hawthorneonhdt.html>
6. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199827251/obo-9780199827251-0029.xml>
7. <https://www.bartleby.com/270/11/233.html>

Ulviyya Aliyeva

Summary

Ralph Waldo Emerson's spiritual outlook

This article explores the creativity of R. W. Emerson, as well as traces the genesis of views on world history. Romanticism, which was Emerson's worldview, changed his attitude towards official religion. The writer associated with these movements advocated the right of individuals to dissent and to engage in civil disobedience.

Emerson's romantic rebellion was directed against two things: the power of the church, which fettered the spiritual world of man, and the rationalism of the eighteenth century, which, according to the thinker, killed spirituality and denied revelation. The Transcendentalists believed there is a divine spirit in nature and in every living soul. Through individualism and self-reliance human beings could

reunite with God. Emerson's separation from the church was not related to any doctrine or formula. It was a matter of his personal conscience. Emerson's Nature, which puts forward the concept of a new worldview, explores the difference between self and not-self, spirit and nature, and thus attempts to define the original dualism. "I" is consciousness, a part of a person connected with God; "Not-I" is the objectification of consciousness; "I" and "not-I" are in a relationship of interconnection. However, nature is also associated with God as "not-self". Man realizes God by observing Nature.

Ульвия Алиева

Резюме

Духовное мировоззрение Ральфа Уолдо Эмерсона

Данная статья исследует творчество **Р.У.Эмерсона**, рассматривается генезис взглядов на всемирную историю. Романтизм, занимавший центральное место в мировоззрении Эмерсона, изменил его отношение к официальной религии.

Романтический бунт Эмерсона был направлен против двух вещей: власти церкви, которая сковывала духовный мир человека, и рационализма восемнадцатого века, который, по мнению мыслителя, убивал духовность и отрицал откровение. Постулат «самоуверенности», который лежит в основе мировоззрения Эмерсона и подчиняется необходимости, объясняется именно этим. Отделение Эмерсона от церкви не было связано с какой-либо доктриной или формулой. Это был вопрос его личной совести. Произведение Эмерсона «Природа», которое выдвигает концепцию нового мировоззрения, исследует разницу между «я» и «не-я», духом и природой и, таким образом, пытается определить изначальный дуализм. «Я» – это сознание, часть человека, связанная с Богом; «Не-я» есть объективация сознания; «Я» и «не-я» находятся в отношениях взаимосвязи. Однако природа также ассоциируется с Богом как «не-я». Человек осознает Бога, наблюдая за Природой.

Rəyçi: fil.e.d., prof. H.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olma: 15.10.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 03.11.2021

Çapa qəbul olunma: 19.11.2021